

KİMYANIN TƏDRİS VASİTƏLƏRİ

M.M. Abbasov¹, T.R. Əliyeva², G.Ə. Həsənova²

¹AMEA-nın akademik Y.H.Məmmədəliyev adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu,
²Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə: Məqalədə kimyanın tədrisində istifadə edilən tədris vəsaitləri, onların rolu, əhəmiyyəti və təkmilləşdirilməsi təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: dərslik, video qeyd, kinofilmlər, proektor, kompüter.

Tədris vəsaitləri müəllim və şagird onların köməyi ilə məzmunundan və tədris metodlarından istifadə edərək məqsədlərinə çatdıqları maddi obyektlərdir.

Tədris vəsaitlərinə idrak vasitəsi və tədris məlumatlarının daşıyıcısı kimi tədris kitabı (dərslik, dərs vəsaiti), laboratoriya təcrübəsinin elmi və tədris avadanlığı, nümayiş modelləri və cihazları, texniki tədris vasitələri, kodoskop, proyektor, epiprojektor, slayd proyektor (slaydlar, pankartlar, film fraqmentləri), kompüter, fərdi kompüter, mikro kalkulyator və s. aiddir

Tədris vəsaitlərini hər hansı bir əsasda təsnif etmək cəhdləri uğursuz oldu. Buna görə də, tədris prosesində yalnız fərdi tədris vasitələrinin istifadəsinə daha çox toxunacağıq və laboratoriya seminarını müzakirə edərkən laboratoriya tapşırıqlarının icrasında istifadə olunan tədris vasitələrini və tədrisin mühazirə formasını müzakirə edərkən nümayiş təcrübəsi vasitələrini nəzərdən keçirəcəyik.

Müasir dərsliklərin materiallarının assimilyasiyasını çətinləşdirən tipik texniki çatışmazlıqlarını qeyd edək. Bu, böyük hərf ölçüsü, mətnin qeydinin çox yüksək sıxlığı, rəqəmlərin çox kiçik ölçüləri, kiçik haşiyələr, zəif kağız keyfiyyəti və s.

Şagirdlər bir dərslik də daxil olmaqla texniki vasitələrlə işləmək üçün xüsusi təlim keçməlidirlər.

Materialın öyrənilməsinin əvvəlində fəslin və ya abzasın başlığını oxumalı, anlamalı və müzakirə ediləcəklərini təsəvvür etməyə çalışmalısınız. Paraqrafı ilk dəfə oxuduqdan sonra rəsmləri diqqətlə araşdırın, düsturları və tənlikləri yazın. Xarici sözlər lüğətindən və ya mövzu indeksindən istifadə edərək bütün yeni söz və ifadələrin mənasını öyrənin. Bu baxımdan qeyd edək ki, dərslikdə konsepsiyasının elmi sərtlik səviyyəsini artıran bir ardıcılıqla istifadə edilən konsepsiyaya istinadları ehtiva edən bir mövzu indeksi olmalıdır. Dərslinin yeni elmi konsepsiya və terminlərdən ibarət qısa bir lüğətlə təmin olunması arzu edilir. Bundan əlavə, şagird öyrədilən materialdakı əsas müddəaları və düşüncələri vurğulayaraq oxuduqlarını zehni və ya bir planını hazırlamağa təşviq olunur.

Materialı oxuyun və sonra zehni olaraq yekunlaşdırın, ucadan və ya səssizcə söyləyin və təsvirinizdə ən vacib müddələrin ardıcıl düzülüşü ilə bir diaqram şəklində təqdim edin. Lazım gələrsə, material yenidən işlənməlidir. Dərslərdə bu cür iş yalnız dərslərin mətnini həqiqətən öyrənmək mümkün olduqda mümkündür.

Dərslər üçün digər vacib tələb üçün konkret bir göstəriş vermək çətindir, amma dərslərin mətni və dili monoqrafiyalardan və populyar kitablardan fərqlənməlidir. Dərslərdə elə hissələr var ki, neçə dəfə oxusan da, mənimsənmək mümkün deyil.

Tədris mətninin mürəkkəbliyi və çətinliyinin optimallaşdırılması məsələləri dərslərdə ətraflı şəkildə müzakirə edilmişdir. Mətnin mürəkkəbliyi və çətinliyi onun assimilyasiyanın başa düşülməsi və effektivliyi ilə birbaşa bağlıdır. Mətnin çətinliyi tələbənin onun mənimsənilməsinə sərf etdiyi təhsil işinin həcmi ilə müəyyən edilir.

Mətnin çətinliyi həm də oxucunun hazırlıq səviyyəsindən və mətnin özünün mürəkkəbliyindən də asılıdır. Mətnin mürəkkəbliyi ardıcılığı (təqdimatın ardıcılığını) özündə ehtiva edən mürəkkəb bir anlayışdır; müəllifə mətnə aşkar və lazımsız görünən, lakin tələbələrin materialı tam anlamaları üçün zəruri olan bəzi bilik elementlərinin olmaması; abstraksiya səviyyəsi və digər daha dar anlayışlar. Mürəkkəblik birbaşa məzmunun asılı olan dillə bağlıdır. Naməlum və xarici sözlər, cümlələrin uzunluğu, quruluşu və s.

Mətnin aydınlığını artırmaq üçün tanış olmayan, yad, nadir və uzun sözlərin sayının azaldılması tövsiyə olunur. Mətnin elmi terminlərlə, xüsusən də dar dərəcədə elmi terminlərlə doyması da onun aydınlığına kömək etmir. Mürəkkəb cümlələr müstəqil cümlələrə bölünməlidir. Məlum olub ki, mətnə nə qədər fel varsa, qavramaq o qədər canlı və asandır. Elmi cəhətdən əsaslandırılmış bir tövsiyə var: hər düşüncə bir cümlə ilə ifadə olunmalıdır. Bir cümlədə 2-3 düşüncə varsa və ya əksinə bir fikir neçə cümləni tutursa, bu cür mətn konstruksiyaları mətnin anlaşılmasını azaldır.

Mətnin bəzi xüsusiyyətlərinin mürəkkəbliyinin kəmiyyətcə qiymətləndirməsi onun qiymətləndirmə meyarlarına əsaslanır. Müasir elm tərəfindən hazırlanmış təhsil mətnlərinin bu qiymətləndirmələrindən istifadə edərək, hər hansı bir müəllif çətinliyi, mürəkkəbliyi, məlumat məzmununu və digər meyarlar baxımından yazdığı mətni başqa bir müəllifin mətni ilə asanlıqla müqayisə edə bilər.

Kimya, fizika və riyaziyyat dərslərini açın. Onları müqayisə edin. Hər tədris ilində təqdim olunan və ya dərs başına daha asan olan anlayışların sayını müəyyən edin və kimyanın asan bir məktəb mövzusu olduğunu görəcəksiniz. Riyaziyyatçılara və fiziklərə hörmət etməliyik- onlar maksimum öyrənmə asanlıq prinsipinə tabe olmadılar: dərslər qalırdı, lakin kimya müəllimləri dərslərin həcmi məktəb dəftəri ölçüsünə azaldılar. Bir dərslərin həcmi məktəb dəftərinin

həcminə qədər olub-olmaması müzakirə olunmalıdır. Orta məktəbdə kimya tədrisinin asanlıqı səbəbindən birinci kursun tələbələri tabaşır və ya sulfat turşusunun nə olduğunu bilmirlər və kimyaya lazımsız və asan bir mövzu kimi yanaşanlar nadir deyil.

XXI əsrədək yazılmış məktəb kimya dərsliyinizi açın, səhifələrində kimyanın həyatımızdakı əhəmiyyəti barədə darıxdırıcı fərziyyələr tapa bilərsiniz. Müəlliflər 8-ci sinif şagirdinin artıq uşaq olmadığını untdular. Erkən uşaqılıqda kimya ruhu və dünyası ilə əhatə olunmuşdur və gələcək həyatında kimyanın lazım olduğunu bilir(məhsullardan istifadə etmək üçün). Başqa bir şey kimyanı bir elm kimi nə işlə məşğul olduğunu, digər elmlərlə necə əlaqəli olduğunu bilməməsidir.

Dərsliyi yenə də oxuyun. Müəllif ilkin kimyəvi anlayışlara o qədər diqqətlə yanaşır, rəvayətini boş elmi olmayan əlavələrlə o qədər çox sulandırır ki, tələbə bu ilkin, giriş materialların öyrənilməsi üçün kimyanın lazım olduğunu düşünür, lakin bu onun hüququdur. «Burada öyrəniləcək bir şey yoxdur!» - bu, şagirdin ilk günlərdən və kimyanı öyrənməsinin ilk səhifələrindən əldə etdiyi ilk və güclü hissdır və öyrənilən materialdakı sonrakı ən kiçik çətinlik onu aradan qaldırmaq istəməsinə gətirib çıxarır və bu çox sadə şəkildə ifadə olunur: «Heçnə başa düşmədim!». Bir məktəblinin ona təhsil üçün təklif olunan materialı başa düşmədiyinə və bu əsasda dərsləkdəki bütün anlaşılmaz hissələri sildiyyətinə inanmaq həqiqətən mümkündür!

Kimya dərsləklərimizin bəzilərinin bir xüsusiyyəti daha çox, şagirdlərin kimyanı öyrənməyin lazım olmadığını inandırdı. Kimyanın həyatımızda rolunu göstərən poster tipli illüstrasiyalrı nəzərdə tuturam - dəmir, karbon, plastik və digər materiallardan hazırlanan hər cür məhsul təsvir edilmişdir. Müəlliflər düşünmərlər ki, şagird yaşının bu çağında onların əsərlərini yazılı şəkildə öyrənir?

Hər hansı bir elementin dövriyyəsi olan bir şəkil belə demək olar ki, heç bir tərbiyə təsiri vermir, lakin şagirddə kimyanın sadəliyi və dolayısı ilə öyrənilməsinin asanlıqı barədə səhv fikir yaradır. Gözləmədiyiniz bir məktəblidən bir dərsləkdən bənzər bir şəkli yaddaşdan çəkməsini istəyin və bunun tədris effektinin son dərəcədə kiçik və ya tamamilə olmadığını görəəcəksiniz və dərsləklərimizdə əsl qrafik yoxdur!

Universitetə qəbul imtahanında iştirak etmək məcburiyyətində qalmayacaq bilikli bir şagirddən kimya üzrə ev tapşırıqlarına nə qədər vaxt sərf etdiyini soruşun. Kimya dərslərinə ümumiyyətlə hazırlaşmadığı üçün bu sualdan çaşqınlıq içində olacaq. Ancaq hər hansı bir məktəbli pis yaxşı, çox olsa da, az olsa da riyaziyyat və fizika dərslərinə hazırlaşır. Buraxılmış hər hansı bir şey düzəldilə bilməz – şagird fizika və riyaziyyat haqqında bilir. Kimyada öyrənmə asanlıqının pedaqoji prinsipi buna gətirib çıxardı!

Dərsləklərdəki çatışmamazlıqların və səhvlərin mümkün olan təkmilləşdirilməsi üçün hazırlanmış bəzi nümunələr tənqidə məruz qalır. Bir çox

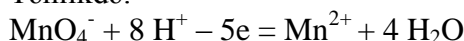
dərsləyin mətnində ən çox rast gəlinən çatışmazlıq, lazımsız konsepsiyaların gətirilməsi və anlaşılmaqları izah etmək cəhdləri ilə gizlədilmiş aşağı elmi məlumatlı məzmunudur.

Məsələn, oxuyuruq: “Qalvanik bir elementdə... oksidləşən forma ilə əmələ gələn oksidləşmə məhsulu reduksiya olunmuş formaya çevrilir və reduksiya olunmuş forma deyilən reduksiyaedici maddə oksidləşən formaya keçir...”

Oksidantın oksidləşən və reduksiya olunan formaları bir yarım element (oksigenləşdirici) əmələ gətirir və reduksiyaedici maddənin oksidləşən forması ikinci (reduksiya olunmuş) galvanik element yarım element meydana gətirir. Müəllif bu parçanı tələbələrə yarım elementlərdə baş verən reaksiyalar üçün bir tənlik yazmaq və oksidləşən və reduksiya edən formaları göstərmək istəyi ilə verdi.

Vəzifə praktik olaraq qeyri-mümkün oldu. Əlavə edilməlidir ki, oksidləşən və reduksiya edən formalar bir dərsləkdə yazıldığı kimi sadəcə bir oksidləşdirici və reduksiya olunan maddə deyil, formulaları, məsələn, oksidləşmə-reduksiya reaksiyasının tənliyində bərabərliyin hər iki tərəfinə yazılmış bütün maddələrdir.

Tənlikdə:

Burada MnO_4^- , H^+ - oksidləşdirici formul

Mn^{2+} , H_2O – reduksiyaedici maddədir

Bu nümunə mətnində orijinaları ilə eyni mənada olan və üstəlik elmi mətnlərdə istifadə olunmayan əlavə terminlərin daxil edilməsinin faydasızlığını göstərir.

Sinonimiya bədii ədəbiyyatda xoş qarşılanırsa təhsil ədəbiyyatında bu texnikadan qaçınmaq lazımdır. Ekvivalenti və eyni mənası olan müxtəlif terminlərin istifadəsi elmi mətni qavramağı son dərəcədə çətinləşdirir.

Məsələn, «yarım element» və ya «yarım cüt» və ya – elektrod potensialı, oksidləşmə potensialı, standart potensialı, normal potensial. Kitabın müxtəlif yerlərində tam sinonimlər (və hətta yaxın sinonimiya dərəcəsi olan terminlər) tapıldıqda, şagirdlər tərəfindən yeni, araşdırılmamış anlayışlar kimi qəbul edilir. Bu, tədris materialının mənimsənilməsinə çox çətinləşdirir.

Dərsləklərdəki digər tipik nümunələr: reaksiyanın istilik effekti və reaksiya entalpiyası; istilik ayrılması ilə müşayiət olunan endotermik və ekzotermik reaksiya; hibrid bulud, hibrid atom, hibrid orbital, hibridləşdirilmiş elektron. Bu mətni oxuduqdan sonra şagird öyrənilən anlayışlar barədə aydın bir anlayışa sahib olmayacaqdır.

Daha da təhlükəli bir təhsil mətnində omonimlərin – eyni səslənən və fərqli semantik məzmunu və mənaya malik yazılmış sözlərin istifadəsidir. Tipik bir nümunə -«aktivlik».

Dərslıklərdən birində bir səhifədə oxuyuruq: «ion aktivliyi», növbəti səhifədə «bir sıra aktiv maddələr». Bu fenomen iki fərqli anlayışın qarışıqlığına səbəb olur. Əlavə edək ki, bir sıra müəlliflər maddələrin reaktivliyini (məsələn, qələvi metalların aktivliyini) göstərmək üçün «aktivlik» ifadəsini istifadə edirlər.

Bu baxımdan dərslıklərdə «bir sıra aktiv maddələr» «bir sıra standart elektrod potensialları» ilə əvəz olunmalı və aktivlik anlayışı güclü elektrolitlər nəzəriyyəsində qatılıq funksiyası kimi istifadə edilməlidir. Bu sözlərə «radioaktiv aktivlik» və «izotop aktivliyi» anlayışlarını əlavə edin. Digər yerlərdə anlayışları tapmaq olar: aktiv anod, «aktiv kation keçmiş», «aktiv metalların duzları».

Əlbətdə ki, elmi terminologiya təhsil məqsədləri üçün qısaldılmış ola bilməz, lakin istifadə və tövsiyə olunmayan sinonimləri mətndən çıxarmaq bir tədris elmi mətni yazmaq üçün vacib şərtidir.

Mətnlərdə məzmun baxımından oxşar bir sıra konsepsiyalarda sinonim və omonimlərin bir-birinə toxunmasına dair nümunələrə də rast gəlmək olar. Məsələn, dərslıklərdən birində bir səhifədə elektrokimyəvi valentlik, kovalentlik, formal valentlik, oksidləşmə halı, oksidləşmə sayı, effektiv yük, formal yük anlayışlarına rast gəlinir. Sonradan bu anlayışlar mətndə davamlı istifadə olunur və şagirdlərə aydın deyil, onların fərqi nədir.

Başqa bir dərslikdə eyni səhifədə oxuduğumuz: “... nüvənin təsirli yükü, təsirli baş kvant sayı, Nüfuzetmə təsiri ... Buna görə də birinci təsir bağlama enerjisini azaldır ..., ikincisi isə artır Təsirli yükü güclü bir azalma müşahidə olunur. Nüfuz effektinin effektiv yüklə və effektiv əsas kvant sayı ilə əlaqəli olub olmadığı aydın deyil (yeri gəlmişkən, bu nədir?). 60 sətir mətndə “təsirli” və “təsirli” ifadələri 12 dəfə istifadə olunur!

Növbəti üç səhifədə mətndə 25 dəfədən çox istifadə olunan effektiv radius konsepsiyası təqdim olunur. Buna əlavə olaraq, təsirli radiodalğalarına tez-tez görünən radiuslar olaraq adlandırıldığı deyilir. İndi tələbə effektiv yükün və effektiv əsas kvant sayının da görünən olduğunu düşünmək hüququna malikdir. Əlavə olaraq, təsirli radius konsepsiyasına bir anda iki başqa anlayış əlavə olunur – həqiqi radius və orbital radius.

Müasir kimya elminin əsas konsepsiyalarından dəqiq düzgün istifadə təhsil ədəbiyyatı müəllifləri üçün məcburidir. Bir çox dərsliyin dili rus elmi dilinin sözlərini əvəz edən xarici sözlərlə qarışıqdır. Məsələn, oxuyuruq: dominant rol, tərkibi dəyişir, orbitalın qurulması, metod şərh edir, qüvvələrin üstünlüyü təşkil edir, əlaqənin salınması, hissəciklər yerindən çıxır, halların reallaşdırması, postulyasiya, hibridləşmə, redoks reaksiyası, kollektivləşmə, partner və s. Xarici sözlər dərsliyin artan elmi xarakterinin görünüşünü yaradır, lakin mənənin başa düşməsini çətinləşdirir, çünki oxucu davamlı olaraq xarici sözlərin tərcüməsini bilməlidir. Çox vaxt tələbələr tərəfindən belə bir «tərcümə» təxmini və səhvdir, bu da materialın çətin mənimsənilməsinə gətirib çıxarır.. Rus sözlərinin xarici sözlərə

tərcüməsi tamamilə əsassızdır. Məsələn, “lantanoidlərin 4f sıxılmasına kontraksiya deyilir” və sonra tərif təkrarlanır: “Lantanoid sıxılma adlanan doldurulmuş $4f^{14}$ – təbəqənin təsiri xüsusilə böyükdür”. Ümumiyyətlə, daha az işlənmiş bir termini mötərizədə yerləşdirmək adətdir, lakin eyni səhifədə, aşağıda «kontraksiya» sözü 5 dəfə istifadə olunur.

Müəllif “ikiqat” və “üçqat” istiqrazlardan istifadə edirsə, “adi” deyil, tək istiqraz terminindən istifadə edilməlidir. Uğursuz elmi söz formalaşması «dumbbell-donut» elektron bulud forması.

Təqdimatın aydınlığını artırmaq istəyi başa düşüləndir, amma mikro dünyadakı fenomenləri izah edərək, belə bir yanaşma mənfi təsir göstərə bilər.

35 sətirdəki dərsliklərdən birində MVS, MMO, RMO, MO, NMO, TKP kimi 20-dən çox qısaltma var. Mətni oxumaq, qısaltmaların kodunun açılmasına çevrilir ki, bu da əsassız olaraq mətnlə işin mürəkkəbliyini artırır və başa düşülməsini çətinləşdirir.

Elmi və tədris kimyəvi ədəbiyyatda yaranan bir məqam müasir nomenklaturadan istifadə etməkdir. Orta məktəblərdə kimya tədrisi yeni nomenklatura qaydalarına uyğun olaraq çox sürətlə tərcümə edildi, lakin ali məktəblərin dərsliklərində, birləşmələrin köhnə adları tez-tez istifadə olunur. Bu, birinci kursların tələbələri tərəfindən dərslik mətnlərinin və müəllimlərin danışdığı dilin səhv başa düşülməsinə gətirib çıxarır. Bəzi müəlliflər kimyəvi birləşmələrin ənənəvi rus adlarını qoruyub saxladılar: oksid, hidrokسيد, hidroksil və s. Belə bir yanaşma yalnız müsbət qarşılanı bilər və xarici söz lüğətini nomenklaturada rədd edib, rus dilinə qayıtmaq heç vaxt gec olmaz. Ancaq bu terminlərdən qəbul imtahanlarında istifadəsi düzəlməz nəticələrə gətirib çıxarır.

Bir dərslikdə iki nomenklaturanın eyni vaxtda istifadə edildiyi hallar daha pisdir. Məsələn: hidrokسيد ionu ve ion-hidrokسيد.

Təhsil və elmi ədəbiyyatın bir başqa aktual problemi erension vahidlərinin istifadəsi məsələsi olaraq qalmağa davam edir. Kimyada bu, əsasən iki kəmiyyətə aiddir: istilik miqdarının birliyi (kal, J) və təzyiqin ölçü vahidi (Pa, atm, mm Hg, bar, torr). Bu xüsusi sual, şübhəsiz ki, birmənalı olaraq J/Pa lehinə həll olunmalıdır (baxmayaraq ki, atmosfer əvəzediciləri əvəzinə Pa istifadəsi qaz fazalı reaksiyalarının termodinamik hesablamalarını çətinləşdirir).

SI sistemi elmi istifadəyə verildikdə, müəlliflərə bu cür qeyri-rus dilinin terminlərindən istifadəsi tövsiyə olundu: “molekulyar oksigen maddəsinin miqdarı, maddənin miqdarı ilə oksigenin kütləsi 3 mol, maddənin miqdarı ilə qazın həcmi 1 mol, natrium hidrokسيد maddənin miqdarı 0.125 mol, dəmir xlorid maddənin hansı miqdarda alınması tələb olunur» və digərləri.

Son illərdə kimyəvi ədəbiyyat rus dilinin adi normalarına qayıdır: oksigen miqdarı ”; 15 q azot həcmi; 3 mol oksigen kütləsi; 1 mol qazın həcmi; 0.125 mol kalium hidrokسيد; dəmir xloridin alınması üçün neçə mol (mol) tələb olunur və s.

1982-ci ildə ekvivalent və normallıq anlayışlarının və terminlərinin istifadəsinə dair təlimatlar dərc edildi. Ekvivalent, turşu-əsas reaksiyalarında bir hidrogen ionuna və ya oksidin azaldılması reaksiyalarında bir elektrona qoşula bilən, sərbəst buraxa bilən və ya başqa bir şəkildə bərabər ola bilən həqiqi hissəcik və ya vahid şərtidir. “Ekvivalent” ifadəsini istifadə edərkən onun hansı konkret reaksiyaya istinad etdiyini göstərmək lazımdır. Ekvivalent miqdarının vahidi moldur. Molyar ekvivalentlərin kütləsinə molyar kütlə ekvivalenti deyilir.

Məsələn, bir molun kütləsi $1/5 \text{ KMnO}_4$, 31,6-dır

Məhlulun bir litrində mol ekvivalenti olan məhlula normal məhlul deyilir. Normal məhlulun (n) qatılığını ölçmək üçün vahid mol/l (mol/m^3 , mol/dm^3) -dir. Müəyyən bir həll üçün molyar qatılığının normal qatılığa nisbəti birdən az olduqda, digər hallarda “molyar məhlul” istifadə edildikdə “normal” ifadəsinin istifadə edilməsi tövsiyə olunur (məsələn, BM və ya mol/l). Molyar qatılıq istifadə etmək əvəzinə «azlıq» ifadəsini istifadə edin.

Bu yaxınlarda şagirdin idrak fəaliyyətini asanlaşdıran bir aparatla dərsliklər meydana çıxdı (məndəki ən vacib məqamları vurğulamaq üçün çox rəngli çap, əlavə şərhərlə geniş sahələr, bir çox rəsm və s.). Bu, həqiqətən vacibdir.

Məktəblər, lakin müəllifin fikrincə, bir universitet üçün dərslik monoqrafiyaya yaxın bir formada tədris materialını təqdim etməli və tədrisən bir tələbəni ixtisası üzrə ədəbiyyat oxumağa hazırlamalıdır.

Dərsliklər haqqında daha bir qeyd. Bəziləri o qədər nazik oldular ki, adi bir dəftərə bənzəyirlər. Bu cür nazik dərsliklərdən birində deyilir ki, fizika və ya riyaziyyatdan fərqli olaraq kimya asan öyrəniləcək, dərslik yazarkən müəllif şagirdlərin nə qədər zəif olacağını, dərsliklərin bir o qədər həcmli olduğunu unutmamalıdır.

Hər bir ayrı izah daha ətraflı verilməlidir.

Nəhayət, öyrənmə mühiti kimi müasir bir təhsil kitabı üçün son və çox vacib tələb. Dərslik şagirdlərin müstəqil fərdi işinin ən geniş yayılmış vasitəsi olmasına baxmayaraq, müasir təhsil şəraitində kollektiv təhsil formalarını təşkil etmə qabiliyyətinə malik olmalıdır.

Texniki təlim vəsaitləri üçün seçim meyarları:

Texniki tədris vəsaitləri, təhsil prosesində istifadə olunan müxtəlif işıqlandırma və səs cihazları və köməkçiləridir.

Aşağıda, texniki tədris vəsaitlərinin istifadəsinin yalnız tələbələrin yaradıcı kimyəvi düşüncəsinin formalaşması ilə əlaqəli olan tərəfini müzakirə edəcəyik, yəni məktəb qarşısında qoyulan hədəfə çatmaqla. Xatırladaq ki, bu, təlimin mövzu məzmunu, təhsilin istifadəsi, qarşıya qoyulmuş hədəfə və təlimin məzmununa cavab verən müəyyən metodlara uyğun bir seçim ilə və eyni zamanda hədəfə, məzmunu və tədris metodlarına tabe olan bəzi tədris vəsaitlərindən istifadə edilərkən mümkündür. Tədris vəsaitlərinin təhsil prosesinin digər ən vacib

elementlərinə bənzər bir şəkildə tabe olmasına baxmayaraq, onların özləri, şübhəsiz ki, tədrisin məzmununa və metodlarına təsir göstərirlər.

Aşağıda tədrisin texniki vasitələrindən bəhs edəcəyik, öyrənmə isə müəllim və şagird tərəfindən həyata keçirilən ikitərəfli fəaliyyət kimi qəbul olunur. Təlim zamanı müəllim yalnız şagirdə müəyyən bir izahat həcmi deyil, eyni zamanda əvvəlki nəsillər tərəfindən yığılmış müəyyən bir sosial təcrübə də ötürür ki, bunların da ən vacib hissəsi fərdi şəxslərin kollektiv fəaliyyət formalarında ünsiyyətidir. Buna görə, şərti olaraq da, müəllim nə uyğunlaşma, nə də bir maşın ola bilər, ancaq yalnız həqiqi bir insan şəxsiyyəti deyil. Bu baxımdan tədrisin texniki vasitələri köməkçi və ya əlavədir, lakin müəllimlə şagird arasındakı qarşılıqlı əlaqədə müstəqil deyildir.

Təhsil prosesində yaradıcı düşüncə, tələbənin öz komandasında və hər zaman nitqin istifadəsi ilə baş verdiyi öz biliyi əsasında fəaliyyəti nəticəsində formalaşır. Məqsəd yaradıcı təfəkkürü formalaşdırmaqdırsa, yeni texniki tədris vəsaitlərinin seçimini və yaradılmasını bu şərtlər müəyyənləşdirir. Texniki tədris vəsaitləri müəllimə dinləyicilərin bir-biri ilə və müəllimin rəhbərliyi ilə və ya müəyyən bir şagirdin rəsmi və ya qeyri-rəsmi lideri ilə məqsədyönlü ünsiyyəti ilə həyata keçirilən kollektiv idrak fəaliyyətini təşkil etməsinə kömək etməlidir. Unutmamalıyıq ki, ən vacib ünsiyyət forması nitqdir (şifahi və ya yazılı). Nitq həm də insan düşüncəsinin əsas mexanizmi və onun yaradıcı düşüncəsinin inkişafının göstəricisidir.

Müasir tədrisdə istifadə olunan problem metodu, müəllimin və ya şagirdlərin özləri tərəfindən irəli sürülən problemlərin mübahisəli bir müzakirəsini və seminar və laboratoriya iclaslarında (hətta kollektiv dərşdənkənar müstəqil iş zamanı) kollektiv şəkildə həll edilməsini nəzərdə tutur. Texniki tədris vəsaitləri, yayılmış və müəllim üçün mövcud olan dərəcənin sərəncamında tospektora (kod proyektoruna), az dərəcədə video avadanlıqlarına və daha az dərəcədə televiziya və film avadanlığına cavab verir.

Təlimçilərin yaradıcı təfəkkürünün formalaşması şəraitində texniki tədris vəsaitləri üçün digər vacib tələb, tədris materialının (təhsil məlumatının) yaradılması və şagirdlərə təqdim edilməsi proseslərinin üst-üstə düşməsidir. Texniki tədris vəsaitləri müəllimə birbaşa sinifdə düşüncə qatarını vizual və ya mücərrəd modellərə çevirməyə və məlumatları sözlə və şifahi nitqlə qeyd etməklə təqdim etməsinə icazə verməlidir. Bu cür tədris vəsaitlərinə şəffaf lent və keçə qəlpə proyektoru və ənənəvi məktəb təbaşir lövhəsi daxildir. Daxili televiziya sistemlərinin texniki qüsurları hələ onları dərşə əlavə etməyə imkan vermir. Əvvəlcədən hazırlanmış proqramları olan kompüterlərə (displeylərə) əsaslanan video və film avadanlıqları və cihazları şagirdə müəllim fəaliyyətinin hazır nəticəsini təklif edir və nailiyyətinin irəliləməsini göstərmir. Slaydlarla işləyən proyektor, əvvəlcədən hazırlanmış hava şəffafları olan proyektor və

epiproyektor da bu kateqoriyaya aiddir.

Texniki tədris vəsaitləri üçün tələblərdən biri də ekranda təqdim olunan məlumatların dinamizmidir (hərəkətdədir). Bunun səbəbi düşüncənin bir proses olması və düşünmə prosesinin müəllim tərəfindən daha təsirli bir şəkildə ötürülməsi və şagird tərəfindən statik obrazlar kimi deyil, hərəkətli obrazlar kimi qəbul edilməsidir. Əlbəttə ki, bu, gələcəkdə problemlə bir vəziyyətin yaranmasına səbəb olarsa, əvvəllər hazırlanmış cədvəllər, qrafiklər və rəqəmlərin göstərilməsini istisna etmir.

Bu kollektiv müzakirə mənbəyi kimi xidmət edir. Bir təbəşir lövhəsində, ən çox təbəşir lövhəsində, video, televiziya və film cihazlarında olduğu kimi işləyərək dinamik olaraq məlumat proyektor tərəfindən verilir. Məlumat bannerlər, proyektor və epiproektorla işləyən bir proyektordan istifadə edərək statik olaraq verilir.

Nəzərdə tutulan şəraitdə eyni vaxtda təhsil məlumatı yaratmaq və şagirdə ötürmək vacibdir, bu da müəllimin düşüncə fəaliyyətinin göstərilməsi və şagirdin idrak fəaliyyətinə çevrilməsi ilə izah olunur.

Təlimçilərin yaradıcı düşüncələrinin formalaşması üçün texniki tədris vəsaitlərinin məlumat ötürən obyektin dinamizm keyfiyyətlərinə və onun yaradılmasının və təcrübəyə təqdim edilməsinin eyni vaxtda olmasına son dərəcə vacibdir. Təəssüf ki, yalnız yazı taxtası və yazı taxtasının özü bu keyfiyyətlərlə xarakterizə olunan texniki tədris vasitəsi hesab edilə bilər. Diqqət yetirin ki, müəllimlərin təbəşir lövhəsinə olan ənənəvi müsbət münasibəti bu iki keyfiyyətlə izah oluna bilər: eyni səbəbdən yerüstü proyektorun təhsil prosesinə gətirilməsi daha asan və daha sürətli idi. Eyni zamanda, yerüstü sahə təbəşir lövhəsindən daha çox üstünlük verən bir sıra keyfiyyətlərə malikdir, xüsusilə yüksək parlaqlıq, kontrast, nisbətən böyük şəkil ölçüləri, şəkilləri ardıcıl üst-üstə qoymaq və qısa müddətdə mürəkkəb, gözəl və dəqiq şəkildə işlənmiş rəsmlər əldə etmək bacarığı.

Tədris materiallarının ən effektiv istifadəsi müəllimin özü və ya onun iştirakı ilə istehsal edildiyi təqdirdə əldə edilir. Bu vəziyyətdə izah, təsvir və ya sübut məntiqinə asanlıqla sığır. Çox güman ki, müəllimlərin şəffaflardan, plakatlardan və fabrik istehsalı olan filmlərdən istifadə etmək istəməməsinin səbəbi budur.

Tez-tez texniki tədris vəsaitlərinin müəllimin işini asanlaşdırmaq üçün hazırlandığına inanılır. Lakin məqsəd şagirdlərin yaradıcı düşüncəsini formalaşdırmaqdırsa, bu cür ümidlər tamamilə əsassızdır. Üstəlik, düşüncə yaradıcılığının açıqlanması və şagirdlərin yaradıcı aktiv fəaliyyətinin stimullaşdırılması müəllimdən texniki tədris vəsaitləri təhsil işindən daha çox zehni və fiziki səylər tələb edir. Müzakirə aparmaq üçün müəllim bir az daha yüksək və daha çevik bir məlumat fonduna, ən gözlənilməz suallara cavab tapa

bilmə qabiliyyətinə və şagirdlərin kollektiv idrak işində lider olmağı bacarmalıdır. Buna görə də, istifadə edən müəllimin vərdişləri ənənəvi tədris metodları və formaları ilə müqayisədə daha yüksək olmalıdır. İstər gənc, istərsə də yaşlı müəllimlər tərəfindən texniki tədris vəsaitlərdən istifadə etmək istəməməsinin əsas səbəblərindən biri bu ola bilər.

Bəzən texniki tədris vəsaitlərinin mühazirə və seminarlarda vaxta qənaət etdiyi iddia edilir. Həqiqətən, texniki tədris vəsaitlərinin hesabına təhsil, xüsusən də faktiki materialın həcmi artırıla bilər. Lakin yaradıcı düşüncənin formalaşmasında bu meyar əhəmiyyətini itirir, çünki bu halda texniki tədris vəsaitləri məlumat ötürülməsi üçün deyil, yığılmış biliklərdən yaradıcı istifadə üsulları və onların əsasında yeni biliklərin yaradılması metodlarını öyrətmək üçün nəzərdə tutulur.

Müasir təbiətşünaslıq çox yüksək dərəcədə abstraktlıq dərəcəsi ilə seçilir, buna görə də tədrisdə görsəlləşdirmə prinsipinə münasibət müəyyən dərəcədə dəyişdirilməlidir. Tədqiq olunan obyektlərin əyani şəkildə təqdim edilməsi texniki tədris vəsaitlərinin funksiyalarından biri olmalıdır, lakin eyni zamanda modellərin yaradılması və yaradıcı düşüncənin mücərrəd keyfiyyətini tərbiyə etmək üçün texniki tədris vəsaitlərdən istifadə metodlarını inkişaf etdirmək lazımdır. Bu baxımdan, texniki tədris vəsaitlərinin seçimi, izahın aydın bir şifahi təsviri ilə inkişaf etmiş bir bacarıqla mücərrəd düşüncə tərbiyə etmə qabiliyyətlərinə görə həyata keçirilməlidir. Bu baxımdan, yalnız video avadanlıqları, dəyişən bir fenomenin təqdimatında yüksək mücərrədlik effekti əldə etməyə imkan verir.

Texniki tədris vasitələrinin təhsil prosesində istifadəsinin daha bir xüsusiyyətini qeyd edək. Şagirdlərin onlardan öz fəaliyyətlərində müstəqil olaraq istifadə etməyi öyrənmələrini təmin etməyə çalışmalıyıq. Beləliklə, şagirdlərə gələcək hesablar üçün kod proyektoru ilə necə davranmağı öyrətmək, video yazma və video redaktə etmək texnikası ilə tanış etmək, kompüter proqramları tərtib etməyi, onlar üzərində işləməyi və s. mütləqdir.

Eyni zamanda, ekrandakı şəkillərdən istifadə edərək bəzi laboratoriya işləri aparmaq tamamilə məntiqsiz görünür. Şagirdin titrimetrik analizi ekranda etməsinə ehtiyac yoxdur: bu əməliyyatı birbaşa öz əlləri ilə, büret və kolba istifadə edərək həyata keçirməlidir. Lakin tələbəyə eksperimentdəki əldə etdiyi məlumatları kompüterə necə daxil etməyi öyrətmək vacibdir. Təhsil prosesindəki kompüter müəllimin nə öyrədə biləcəyini öyrətmək üçün deyil, kompüterin özündə necə işləməyi öyrətmək üçün istifadə edilməlidir: məlumatın təqdim edilməsi və çıxarılması, işlənməsi, qrafik və asılılıq şəklində təqdim edilməsi və s. Yalnız bu vəziyyətdə kompüter təhsil prosesinə ahəngdar şəkildə uyğunlaşacaqdır (burada biliklərin mənimsənilməsinə nəzarətdə texniki tədris vasitələrinin və kompüterin istifadəsini müzakirə etmirik).

Eyni şərt videoqeyd və filmlərin istifadəsinə aiddir. Video qeyd, öyrənmənin

asanlıqla həyata keçirə biləcəyi bir prosesi nümayiş etdirirsə mənasızdır. Lakin mikroskopla aparılmış kristal böyüməsinin video qeydinin həm elmi, həm də təhsil əhəmiyyəti var. Bir filmə baxaraq süni tənəffüsün necə ediləcəyini öyrənmək mümkün deyil, bunu yalnız bütün lazımi əməliyyatları müstəqil şəkildə həyata keçirməklə öyrənirlər.

Ancaq bunu da qeyd eləməliyik ki, məsələn seziyumun su ilə qarşılıqlı təsiri zamanı baş verən partlayışı yalnız ekranda göstərilə bilər.

Nəticə Təlim prosesində ən çox iştirak edə bilən, lakin müəllimi əvəz etməyən, ancaq müəllimlə şagird arasında təbii bir ara əlaqə olan bir cihazın sahib olması lazım olan xüsusiyyətləri sadalayaq. Bu texniki cihazın şagirddən müəllimə qədər olan xəttin davamında yerləşən bir böyük ekranı (müəyyən bir tamaşaçı üçün adı olan bir film ekranı ölçüsü) var (bu sadə qaydaya riayət edilməməsi bir neçə televiziya ekranı ilə təchiz olunmuş, hətta şagirdlərə yaxın yerdə yerləşən bir sinifdə işləməyi çox çətinləşdirir). Müəllim dinləyicilərə mümkün qədər yaxın yerdədir və ekranda rəsm, qrafik, cədvəl, fiqur və digər məlumat materiallarının təsvirlərini yazarkən əl hərəkətlərini ötürməyə imkan verən bir cihaza sahibdir.

Bu cihaz tepopektorun yerinə yetirdiyi bütün funksiyalara malikdir və əlavə olaraq ekranda təcrübələr, alətlər, filmlər və video ardıcılıqlarını nümayiş etdirmək mümkün olmalıdır. Auditoriya qarşısında kompüterə lazımi məlumatları daxil etmək və qrafik şəkildə nəticələr əldə etmək üçün ekranda bütün funksiyaları mövcud olmalıdır.

Problemi düşündüyü anda abituriyentin üzünü, həm də müəllimin ortaya qoyduğu problemlərin müzakirəsində sual verən və iştirak edən şagirdlərin üzlərini ekranda göstərmək çox arzuolunan olardı. Geribildirim funksiyasını yerinə yetirməli və müəllimə və bütün auditoriyaya bütün və ya ayrı-ayrı şagirdlərin materialın mənimsənilməsinin və ya problemin həll edilməsinin necə uğurla başa çatdığını göstərməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж, 1977, 304 с.
2. Беспалько В.П. Элементы теории управления процессом обучения. М., 1971, 71 с.
3. Дрижун И.А. Технические средства обучения в химии. М., 1989, 175 с.
4. Общая методика обучения химии. / Под ред. Л.А.Цветкова. М., 1981, Том 1, С.162-180.

M.M. Abbasov, T.P. Aliyeva, G.A. Gasanova

Средства обучения химии

РЕЗЮМЕ

Осуществлен анализ учебных средств, используемых в процессе преподавания химии, их роли, значения и усовершенствовании в этом процессе.

Ключевые слова: учебник, видеоприложения, кинофильмы, проектор, компьютер.

M.M. Abbasov, T.R. Aliyeva, G.A. Gasanova

Chemistry teaching aids

SUMMARY

An analysis of the teaching aids used in the process of teaching chemistry, their role, significance and improvement in this process.

Key words: textbook, video applications, movies, projector, computer.